

Katarzyna Miszczak

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

PODSTAWOWE TENDENCJE W ROZWOJU POLSKIEJ PRZESTRZENI – ŹRÓDŁA I KIERUNKI

Wiek XXI stanowi płaszczyznę kohabitacji procesów obumierania starej i tworzenia nowej przestrzeni europejskiej, w tym i polskiej. Źródłem kształtowania się tej nowej przestrzeni¹ jest, po pierwsze, dynamika rozwoju społeczeństwa informacyjnego, tworząca zupełnie nowe struktury i relacje przestrzenne. Za drugie źródło można uznać dynamikę rozwoju „Eurolandu”, przyczyniającą się do formowania nowej, wielkiej, zintegrowanej przestrzeni Europy, która przestaje być zbiorem małych przestrzeni ekonomicznych. Trzecim źródłem jest dynamika rozwoju Europy Federalnej², która najpierw *de facto*, a później również *de iure* zmieni substancję polityczną przestrzeni europejskiej.

Warto podkreślić, iż współcześnie, wskutek pojmowania przestrzeni znacznie szerszego niż kiedyś, zagadnienia jej dotyczące rozpatruje się w kategoriach przestrzeni geograficznej, ekonomicznej, politycznej, kulturowej, socjologicznej i psychologicznej. Jednak bez względu na przyjęte kryterium, definiując przestrzeń według H. Lefebvre'a³, zakłada się, że nie jest ona punktem wyjścia ani punktem dojścia, ale w całym tego słowa znaczeniu środkiem, narzędziem, otoczeniem i przekazem. Zanika także uporządkowanie przestrzeni na dawniej istniejącej zasadzie hierarchicznie usytuowanych centralnych i niecentralnych biegunów różnych szczebli⁴. Kształtuje się pełna sprzeczności nowa zasada po-

¹ A. Kukliński, *Transformacja przestrzeni europejskiej*, [w:] *Studia Regionalne i Lokalne* nr 1 (1) 2000, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, Warszawa 2000, s. 27.

² A. Kukliński, *Rola regionów w Federalnej Europie w XXI wieku, Jaka Europa? Regionalizacja a integracja*, red. P. Buczkowski, K. Bondyra, P. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Poznań 1998, s. 53-66.

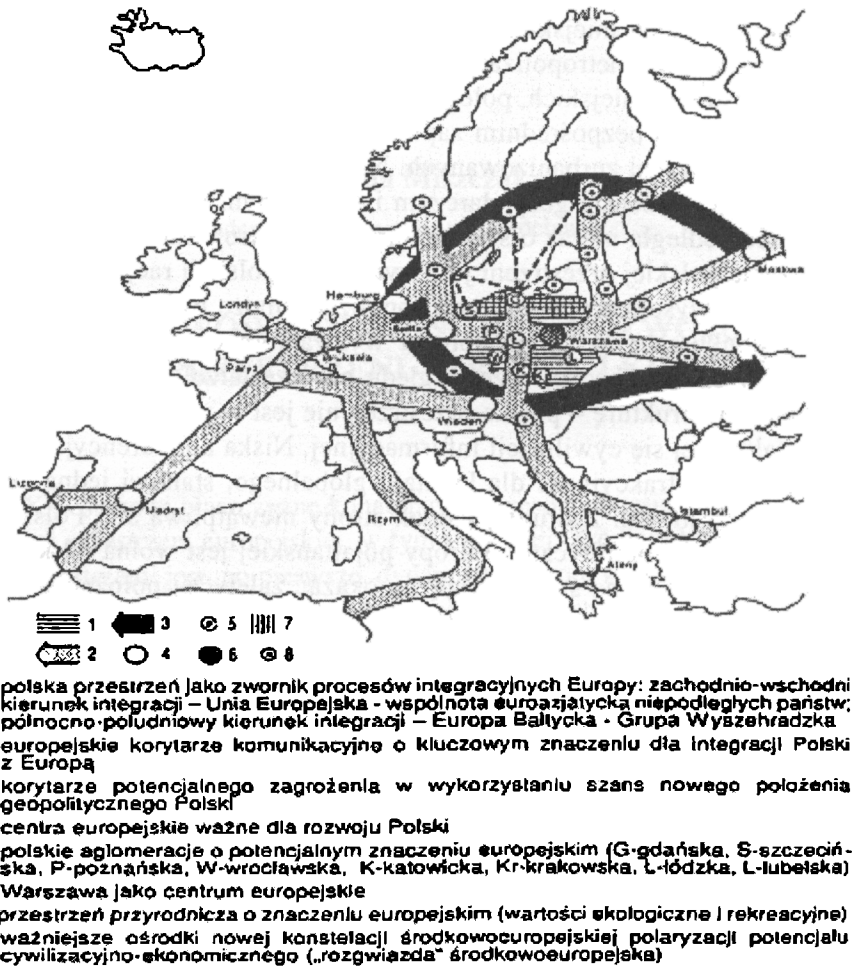
³ H. Lefebvre, *Le droit à la ville*, Anthropos, Paris 1972, s. 166-183.

⁴ B. Jałowiecki, *Kryzys przestrzeni, przestrzeń kryzysu* [w:] *Gospodarka przestrzenna Polski. Diagnoza i rekonstrukcja*, red. A. Kukliński, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 32.

rządowania przestrzeni, oparta na wielkich jednostkach produkcji i konsumpcji – aglomeracjach miejskich. Zmianom sposobu wytwarzania przestrzeni towarzyszy zjawisko metropolizacji. Można ją określić jako proces przekształcania się przestrzeni miejskich, polegający na modyfikacji relacji między miastem centralnym i jego bezpośrednim zapleczem oraz na nieciągłym sposobie użytkowania przestrzeni zurbanizowanych. Nieciągłość przestrzeni oznacza z kolei, że „sąsiadem” w sensie gospodarczym i społecznym nie jest już otaczający ją region, lecz odległa nieraz o setki kilometrów metropolia. Stąd racjonalna metropolizacja polskiej przestrzeni jest wymogiem polskiej racji stanu, gdyż tylko przestrzeń o wysokim poziomie metropolizacji może być przestrzenią innowacyjną i konkurencyjną, która sprosta wyzwaniom europejskim i globalnym. Niestety w chwili obecnej – ze względu na przestarzałą, niepełną i nie zintegrowaną infrastrukturę – polska przestrzeń nie jest w pełni włączona do globalnie kształtującej się cywilizacji informacyjnej. Niska konkurencyjność, a wskutek tego mała atrakcyjność dla kapitału globalnego, stanowi jedną ze słabości krajowej przestrzeni. Z drugiej jednak strony niewątpliwą siłą Polski, która w nowej sytuacji geopolitycznej Europy pojałtańskiej jest wolna od konfliktów z sąsiadami i otwarta na świat, mogą się okazać zalety jej położenia geograficzno-ekonomicznego (por. rys. 1), które⁵:

- umożliwia przepływ innowacji, dóbr i ludzi we wszystkich kierunkach istotnych dla integracji europejskiej przestrzeni społeczno-ekonomicznej;
- otwiera zasoby przyrodnicze polskiej przestrzeni rekreacyjnej na wzrastający popyt Europy Zachodniej, zainteresowanej uprawianiem różnych form ekoturystyki i wypoczynku w środowisku przyrodniczym;
- umożliwia wkomponowanie wartości ekologicznych polskiej przestrzeni przyrodniczej o znaczeniu światowym w system wartości europejskich w sposób zapewniający zarówno ochronę tej przestrzeni, jak i wykorzystanie walorów jej różnorodności biologicznej;
- tworzy potencjalnie korzystne warunki do włączenia polskiej gospodarki w europejską przestrzeń konkurencyjną, efektywną i innowacyjną oraz przenikania osiąganych dzięki temu wartości do wschodniego otoczenia Polski;
- stwarza korzystne warunki lokalizacji dla przedsiębiorstw zorientowanych na kapitał i technologie Europy Zachodniej (także świata) z zasobami pracy wykwalifikowanej i silnymi powiązaniem z chłonnymi rynkami Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej;
- pobudza wzrost ruchliwości przestrzennej społeczeństwa polskiego i społeczeństw Europy Wschodniej, ich kulturową integrację z modelem wysoko rozwiniętej cywilizacji postindustrialnej świata zachodniego.

⁵ Tamże, s. 70.

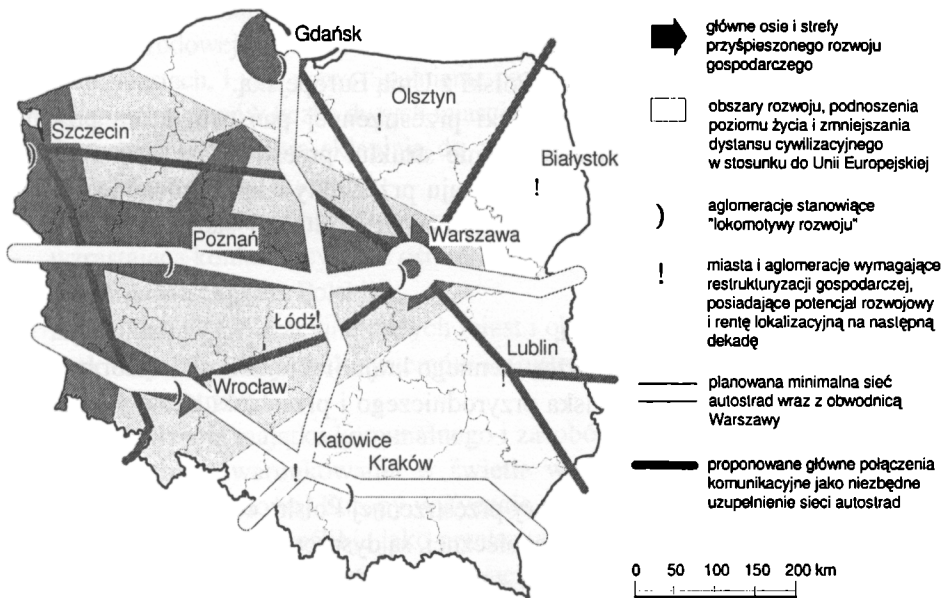

Rys. 1. Polska przestrzeń w procesie integracji europejskiej

Źródło: J. Kołodziejcki, *Strategiczna koncepcja przekształceń polskiej przestrzeni a wyzwania cywilizacyjne XXI w.*, [w:] *Współczesne problemy rozwoju regionalnego*, red. T. Marszał, M. Opaliło, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 1998, s. 72.

Należy zauważyć, iż współczesny rozwój regionalny, na który oddziałują prawie wyłącznie siły rynkowe związane z szybką restrukturyzacją gospodarki, kształtuje w zasadniczym stopniu nową strukturę przestrzenną kraju (rys. 2). Nośnikami

przeobrażeń tej struktury, które można rozpatrywać w aspektach wewnętrznym i zewnętrznym, są również integracja europejska, globalizacja i metropolizacja⁶.

Rys. 2. Kształtujący się schemat struktury przestrzennej Polski w pierwszej dekadzie XXI w.

Źródło: G. Węclawowicz, *Contemporary Poland. Space and Society*, UCL Press, London 1996.

Uwarunkowania wewnętrzne określają silne i słabe strony, a uwarunkowania zewnętrzne – szanse i zagrożenia zmian istniejącej struktury zagospodarowania przestrzennego. Do uwarunkowań zewnętrznych rozwoju polskiej przestrzeni zalicza się⁷:

- rozwój cywilizacji informacyjnej,
- globalizację gospodarki, determinującą otwarcie na świat, konkurencyjność, innowacyjność oraz efektywność, których obiektywnie uwarunkowanym następstwem jest polaryzacja przekształceń strukturalnych przestrzeni,
- ekorozwój, który wyznaczając nowe wartości, długofalowe cele strategiczne i nową metodologię rozwoju, określa ekologiczne kryteria przekształceń przestrzeni,

⁶ Zob. szerzej Z. Rykiel, *Globalizacja, unionizacja i regionalizacja polskiej przestrzeni*, [w:] *Studia Regionalne i Lokalne* nr 1 (1) 2000, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, Warszawa 2000, s. 35-46.

⁷ Zob. szerzej: *Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (maszynopis), Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, październik 1999.

- demokrację, wyznaczającą uwarunkowania strukturalne funkcjonowania otwartego społeczeństwa obywatelskiego w otwartej na świat przestrzeni i determinującą zróżnicowanie, decentralizację i subsydiarność jako konstytutywne cechy organizacji państwa,
- położenie geograficzne i geopolityczne Polski,
- priorytetowe znaczenie integracji Polski z Unią Europejską.

Uwarunkowania wewnętrzne polityki przestrzennej państwa, która powinna kształtować warunki pobudzające tworzenie struktur przestrzennych synergicznie oddziałujących na dynamizację rozwoju kraju przez aktywne inicjowanie i wspomaganie przedsięwzięć społeczno-gospodarczych, kapitału i samorządów terytorialnych, obejmują⁸:

- kontekst ustrojowy polityki,
- regionalną organizację państwa,
- strukturę zagospodarowania przestrzennego kraju (racjonalność i deformacje),
- zróżnicowanie stanu środowiska przyrodniczego i przesłanki ekologiczne polityki przestrzennej,
- prognozy demograficzne.

Podstawowym problemem struktury przestrzennej Polski, co wynika z rys. 2, zagrożającym spójności gospodarczej i społecznej, są dysproporcje między wschodnią i zachodnią częścią Polski, depopulacja znacznych obszarów kraju pozostawionych bez jasnej i realistycznej wizji rozwoju oraz chaotyczny rozwój obszarów metropolitalnych. Dodatkowo brak choćby minimalnej sieci autostrad i obwodnic wokół największych miast powoduje, iż jakość infrastruktury komunikacyjnej w naszym kraju stanowi swoistą barierę na drodze włączania się polskiej przestrzeni w europejski wymiar. W konsekwencji wszystkie te niekorzystne cechy mogą doprowadzić do peryferyzacji funkcjonalno-przestrzennej polskiej przestrzeni przez dopasowanie funkcjonalne poszczególnych regionów do aktualnych potrzeb centrów gospodarczych Unii Europejskiej, a nie do komplementarności funkcjonalnej, realizującej również interesy podmiotów gospodarczych działających na obszarze polskim.

Obserwacja współczesnych mechanizmów i procesów zachodzących w przestrzeni pozwala stwierdzić, iż duże miasta czy wielkie obszary metropolitalne⁹ odgrywają w zakresie pobudzania rozwoju i prowadzenia współpracy międzynarodowej rolę już nie tylko regionalną, ale nawet ponadregionalną. Stają się silnymi samodzielnymi aktorami decydującymi o tempie i kierunkach rozwoju regionu i kraju. Ich samodzielność nie oznacza jednak, iż są w stanie prowadzić w sposób najbardziej optymalny współpracę międzynarodową bez jakichkolwiek konsultacji z innymi podmiotami. Rodzi się więc

⁸ W.M. Gaczek, *Zarządzanie w gospodarce przestrzennej*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Poznań 2003, s. 107.

⁹ Zob. szerzej: P. Korcelli, *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miasta*, PWN, Warszawa 1974, s. 85-92.

potrzeba powiązań sieciowych (poziomych) pomiędzy miastami, ościennymi gminami i władzami regionalnymi zarówno w określaniu celów i kierunków współpracy międzynarodowej, jak i w zdobywaniu funduszy na jej finansowanie. Konieczność takiego trójkąta relacji wynika z tego, iż władze regionalne, pragnąc nadawać kształt współpracy międzynarodowej regionu, nie mogą pomijać tego, co w tym zakresie dzieje się w wielkich miastach, i *vice versa*. Spełnienie powyższego postulatu jest o tyle proste, iż w większości regionów liczba dużych miast jest ograniczona¹⁰.

Powyższe rozważania skłaniają do wyróżnienia pewnych cech polskiej przestrzeni, a mianowicie takich, jak:

- istniejący umiarkowany spolaryzowany system sieci osadniczej,
- wzrastająca konkurencyjność ośrodków zewnętrznych,
- zwornikowa funkcja Polski,
- zapóźnienia cywilizacyjne małych miast i obszarów wiejskich,
- brak satysfakcjonujących systemów infrastruktury transportowej integrujących polską przestrzeń,
- dekapitalizacja majątku komunalnego i zasobów mieszkaniowych.

Wymienione uwarunkowania w świetle wielkiego procesu kształtowania się nowej cywilizacji i nowej Europy wytyczają główne trendy rozwoju polskiej przestrzeni. A. Kukliński określił je jako przekształcenia¹¹:

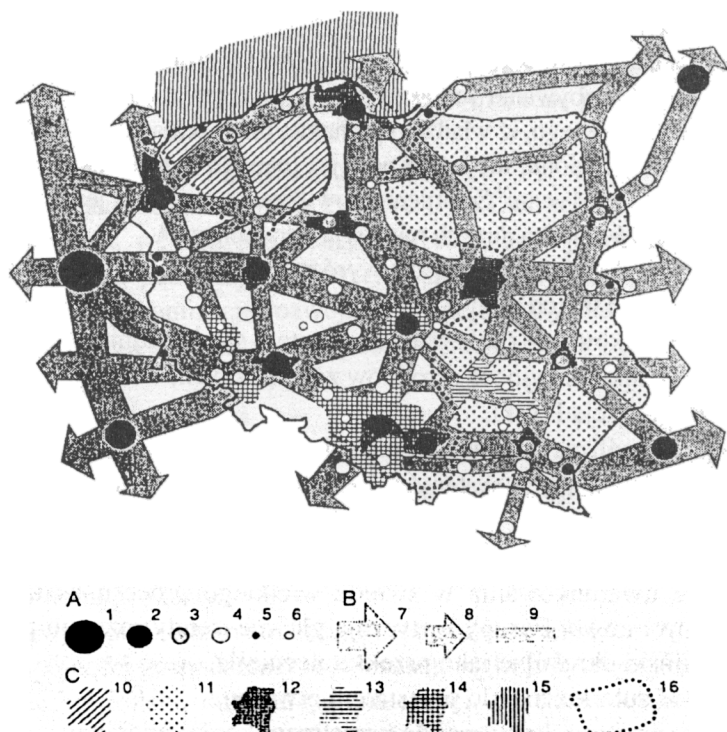
- od przestrzeni autarkicznej do przestrzeni otwartej,
- od przestrzeni monopolistycznej do przestrzeni konkurencyjnej,
- od przestrzeni rutynowej do przestrzeni innowacyjnej,
- od przestrzeni nieefektywnej do przestrzeni efektywnej,
- od przestrzeni brudnej do przestrzeni czystej,
- od przestrzeni negatywnego uniformizmu do przestrzeni bogatych zróżnicowań technologicznych, kulturowych i ekologicznych,
- od przestrzeni prostej, ekstensywnie zagospodarowanej, do przestrzeni coraz bardziej złożonej strukturalnie,
- od przestrzeni konfliktogennej politycznie do przestrzeni współpracy i kooperacji międzynarodowej, w której poszczególne przestrzenie narodowe zyskiwać będą coraz więcej cech komplementarności w rozległej i zróżnicowanej przestrzeni europejskiej.

Pomimo różnorodności problemów¹² jedno jest pewne: mechanizmy kształtowania polskiej przestrzeni w wieku XXI nie mogą wywodzić się z konserwatyzmu

¹⁰ *Międzynarodowa współpraca regionów. Wybór ekspertyz*, red. W. Toczyski, W. Sartorius, J. Zaucha, Wyd. Przedświt na zlecenie Zespołu Zadaniowego ds. Polityki Strukturalnej w Polsce, Warszawa 1997, s. 127.

¹¹ J. Kołodziejcki, wyd. cyt., s. 57-94.

¹² Zob. szerzej: *Elementy teorii planowania przestrzennego*, red. K. Secomski. PWN, Warszawa 1972.

- A. Potencjalne bieguny polaryzacji** – węzły efektywności konkurencji, innowacji przedsiębiorczości: 1 – metropolie stołeczne; 2 – europejskie ośrodki polaryzacji (europole); 3, 4, 5, 6 – ośrodki równoważenia rozwoju: 3 – krajowe, 4 – główne regionalne, 5 – ważniejsze transgraniczne, 6 – ważniejsze podregionalne.
- B. Potencjalne pasma przyspieszonego rozwoju** kształtujące się wraz z modernizacją, rozbudową i budową systemu infrastruktury technicznej: 7, 8 – o znaczeniu europejskim, 9 – krajowym i międzyregionalnym.
- C. Potencjalne strefy wielofunkcyjnego ekologicznie, uwarunkowanego rozwoju:** 10 – strefa przełamywania recesji; 11 – sfera aktywizacji; 12, 13, 14, 15 – strefy przyspieszonych przekształceń strukturalnych; 12 – strefa równoważenia metropolizacji; 13 – strefa przełamywania kryzysu ukształtowanej dotychczas bazy ekonomicznej; 14 – strefa aktywnej restrukturyzacji; 15 – zagospodarowanie zasobów polskiego obszaru morskiego; 16 – strefa przyspieszonego rozwoju stymulowanego przez procesy integracyjne Polski z Europą (Unią Europejską) i światem; strefa narastającej koncentracji (polaryzacji) potencjału cywilizacyjno-ekonomicznego konkurencyjnego w skali gospodarki europejskiej i światowej w XXI w.

Rys. 3. Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. Model równoważenia rozwoju

Źródło: J. Kołodziejcki, *Strategia równoważenia rozwoju miast polskich w perspektywie integracji przestrzeni europejskiej*, [w:] *Rozwój – region – społeczeństwo*, red. G. Gorzelak, M. Szczepański, T. Zarycki, Wyd. Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego, Warszawa-Katowice 1999, s. 57.

i rutyny wieku XX. Należy przewycięzać stare schematy myślenia i działania, aby polska przestrzeń XXI w. była integralnym elementem przestrzeni europejskiej, a nie skansenem zacofania cywilizacyjnego¹³. Z tego względu, chcąc zrealizować owo założenie, za nadrzędną ideę długofalowej strategii integrującej współzależne procesy społeczne, ekonomiczne, techniczne i ekologiczne przebiegające w zróżnicowanej przestrzeni geograficznej w realiach Polski przełomu XX i XXI w. przyjmuje się zasadę dynamicznego równoważenia rozwoju (rys. 3). Stwarza ona szansę na zrównoważony proces rozwoju, minimalizujący liczne sprzeczności i konflikty w wielkiej grze o trwały rozwój i stały postęp cywilizacyjny kraju.

Na podstawie zebranych informacji i przeanalizowanych sytuacji uzasadnione wydaje się twierdzenie, iż polityka przestrzennego zagospodarowania kraju, realizująca misję cywilizacyjną polskiej transformacji ustrojowej oraz osiągająca powiązane z nią strategiczne cele rozwoju, powinna dążyć do¹⁴:

- 1) dynamizowania polskiej przestrzeni w europejskim systemie konkurencji, innowacyjności i efektywności przez kształtowanie warunków przestrzennych,
- 2) ekologizacji całej przestrzeni kraju,
- 3) restrukturyzacji ogniw struktury przestrzennej kraju zniekształconych przez procesy historycznego rozwoju,
- 4) modernizacji adaptacyjnej całej struktury przestrzennego zagospodarowania kraju,
- 5) kompleksowej modernizacji obszarów wiejskich,
- 6) pobudzania zróżnicowanej regionalnie i lokalnie aktywności społeczno-gospodarczej.

Powyższe priorytety polityki przestrzennego zagospodarowania kraju powiązane i w pełni zharmonizowane ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego określają podstawowe tendencje w przekształcaniach polskiej przestrzeni, mającej do odegrania w XXI w. historyczną rolę.

Rekapituluując, należy tylko mieć nadzieję, że podejmowane działania, prowadzone w sposób optymalnie efektywny, doprowadzą do zwiększenia ładu przestrzennego i racjonalizacji w wykorzystywaniu przestrzeni z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. W skutek tego polska przestrzeń społeczno-gospodarcza w pełni zintegruje się z przestrzenią Unii, stając się w obecnym wieku jej ważnym elementem dynamizującym rozwój całego kontynentu.

¹³ Zob. szerzej: B. Malisz, *Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 49-65.

¹⁴ J. Kołodziejski, *Przekształcenia polskiej przestrzeni uwarunkowane cywilizacją informacyjną*, [w:] *Cywilizacja informacyjna a przekształcenia przestrzeni. Zmiany strukturalne metropolii polskich*, red. J. Kołodziejski, T. Parteka, Wyd. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 1999, s. 107-109.

Literatura

1. *Elementy teorii planowania przestrzennego*, red. K. Secomski, PWN, Warszawa 1972.
2. Gaczek W.M., *Zarządzanie w gospodarce przestrzennej*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz--Poznań 2003.
3. Jałowiecki B., *Kryzys przestrzeni, przestrzeń kryzysu* [w:]: *Gospodarka przestrzenna Polski. Diagnostyka i rekonstrukcja*, red. A. Kukliński, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.
4. Kołodziejcki J., *Przekształcenia polskiej przestrzeni uwarunkowane cywilizacją informacyjną*, [w:]: *Cywilizacja informacyjna a przekształcenia przestrzeni. Zmiany strukturalne metropolii polskich*, red. J. Kołodziejcki, T. Parteka, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 1999.
5. Kołodziejcki J., *Strategia równoważenia rozwoju miast polskich w perspektywie integracji przestrzeni europejskiej*, [w:]: *Rozwój – region – społeczeństwo*, red. G. Gorzelak, M. Szczepański, T. Zarycki, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego, Warszawa-Katowice 1999.
6. Kołodziejcki J., *Strategiczna koncepcja przekształceń polskiej przestrzeni a wyzwania cywilizacyjne XXI w.*, [w:]: *Współczesne problemy rozwoju regionalnego*, red. T. Marszał, M. Opałło, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 1998.
7. *Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, (maszynopis), Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, październik 1999.
8. Corcellini P., *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miasta*, PWN, Warszawa 1974.
9. Kukliński A., *Rola regionów w Federalnej Europie w XXI wieku, Jaka Europa? Regionalizacja a integracja*, red. P. Buczkowski, K. Bondyra, P. Śliwa, PWN, Poznań 1998.
10. Kukliński A., *Transformacja przestrzeni europejskiej*, [w:]: *Studia Regionalne i Lokalne* nr 1 (1) 2000, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, Warszawa 2000.
11. Lefebvre H., *Le droit à la ville*, Anthropos, Paris 1972.
12. Malisz B., *Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.
13. *Międzynarodowa współpraca regionów. Wybór ekspertów*, red. W. Toczyński, W. Sartorius, J. Zaucha, Wyd. Przedświt na zlecenie Zespołu Zadaniowego ds. Polityki Strukturalnej w Polsce, Warszawa 1997.
14. Rykiel Z., *Globalizacja, unijonizacja i regionalizacja polskiej przestrzeni*, [w:]: *Studia Regionalne i Lokalne* nr 1 (1) 2000, Wyd. Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, Warszawa 2000.
15. Węclawowicz G., *Contemporary Poland. Space and Society*, UCL Press, London 1996.

BASIC TRENDS OF POLISH SPACE DEVELOPMENT – SOURCES AND DIRECTIONS

Summary

The main aim of this article is showing basic tendencies of Polish space development which has just now occurred in situation of definition and forming of development's directions, coming inter alia off process of integration with the European Union. The basic problem of Polish spatial structure,

threatening social and economic cohesion, are disparities between eastern and western parts of Poland, depopulation of considerable areas left without bright and realistic vision of development, and chaotic development of metropolitan areas.

However, observation of modern mechanisms and processes getting in space allows to ascertain, that big cities or great metropolitan areas in range of stimulation of development and conducts of international cooperation have already played a role not only on regional scale but even supraregional. They become strong actors decisive about the rate and directions of regions and country's development.

In the article there was paid special attention for conception of policy of country spatial development and model of balanced development.

As a reason of the elaboration's limited volume, presented matters, opinions and conclusions were depicted in synthetic form.